

Гордана Пајић
Народни музеј Ваљево

СВАДБЕНИ ОБИЧАЈИ У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ

О свадбеним обичајима је у оквирима српске етнографије, етнологије и, последњих деценија, антрополошком дискурсу, много писано услед чињенице да је тај део корпуса традиционалне обичајне праксе остао жив и функционалан до данашњих дана. *Свадба, венчање и регистрација* (последње употребљавано у свакодневној комуникацији као колоквијални појам за склапање брака у периоду социјалистичког друштвеног уређења) су током времена постали идиом под којим су стручњаци, као и лаици, подразумевали најчешће практиковане ритуализоване ситуације у друштвеним светковинама, каквима припадају свадбени обичаји. Како се они на нашим просторима разликују од краја до краја – у зависности од етничке и професионалне припадности, у своја даља разматрања укључила сам спецификуме подручја Ваљева и околине, мада се и за тај ареал може нагласити да припада корпусу повезаном са ширим културним подручјем где је обитавао српски народ. Иако су у већ вековном периоду истраживачи народног живота уочили и многе заједничке елементе: симболично везивање младеца (руку или тела), заједничко једење или пијење, улога прага и огњишта у новом дому, разни поступци у циљу заштите младеца од деловања негативних сила и стварања здравог потомства, давање благослова, даривање актера свадбеног ритуала и други, много пута је теренским истраживањима аргументован став да су управо свадбени обичаји специфично подложни променама услед најразличитијих друштвено-културних процеса на најширем плану, а који се потом одражавају у локалним варијететима, конкретно и у ваљевском крају.

Знајући да су етнолошка истраживања током 20. века често била чврсто повезана са етнографском музејском праксом и музеолошким концептуализацијама, сматрам да су тај део обичајне праксе и ритуализација постали нека врста стандарда по коме се може говорити о могућностима за музеализацију и потоњу презентацију. У разматрањима која следе, покушала сам да аргументујем на који начин један локални варијетет свадбених обичаја може бити повезан са свакодневном музејском праксом на основу постојања културних сведочанстава. С обзиром на то да су сведочанства и до данас остала у својству једне од окосница етнографских музеолошких контекстуализација културе, позивнице за свадбу, новински чланци, фотографије и остале личне и колективне свадбене меморијалије говоре већ саме по себи о назначеним могућностима за будућу музејску експозицију. Сматрајући свој рад још једним у дугом низу разматрања о *свадби*, али усме-

реним превасходно ка могућем музејском презентовању, изнесени подаци о претходним истраживањима (њиховим резултатима) и прикључивања нових теренских података су прилагођени „музеолошком духу“. Први део текста је, у основи, прилагођен језику каталога потенцијалне изложбе и најширим циљним групама читалаца.

У прошлости се у ваљевском крају сматрало да сваки одрастао човек (младић и девојка) мора бити у браку, а да тога могу бити лишене само болесне или особе са физичким недостатком. Због тога су постојали јасни критеријуми избора будућих супружника, а регулисане су и друге норме које су утицале на стварање нове брачне заједнице, о чему су пре свега одлучивали родитељи. Од пресудне улоге било је имовинско стање породице из које је младић, док се код девојке гледао углед породице али и углед њене „ујчевине“. „Наиме, у традиционалном селу ваљевског краја младић је цењен по величини имања, поштењу породице, вредноћи, здрављу и изгледу. За девојку је било важно да је послушна, вредна, из добре куће, здрава, поштена, лепа а ни мираз није био сувишан.“

Једна од традиционалних норми подразумевала је удају и женидбу по старешинству (млађа деца су морала чекати да дођу на ред). Економски аспект брака сеоске и градске средине био је у прошлости пресудан, али временом он губи на значају, па брак између младића и девојке неједнаког материјалног стања постаје могућ. Улога родитеља у одлучивању при избору девојке временом бледи, и младић и девојка се „гледају“ и сами доносе одлуку. У прошлости су младићи и девојке добијали прилику да се упознају на вашарима, прелима и другим весељима. Тада би се „замочили и задовојчили“, а тај период био је обележен и куповином боље одеће.

Поред низа обичајних норми које су се с генерације на генерацију усмено преносиле, брак се на нашим просторима регулисао и државним актима и верским прописима. У новијој историји од великог је значаја *Српски грађански законик краљевине Србије из 1844.* године, који у више поглавља говори о обавезама супружника, као и активностима које претходе браку. На основу поменутог *Закона* брак је током 19. века и у периоду између два светска рата, био у надлежности званичних религија, а на нашим просторима пре свега Српске православне цркве. Још у првим деценијама 20. века било је покушаја да се установи и грађански брак у Србији, међутим, тек Уставом Федеративне народне Републике Југославије из 1946. године, брак постаје грађанска категорија, а могућност црквеног (верског) брака остављена је „по жељи“, али тек након грађанског.

Свадбени и венчани обичаји у ваљевском крају нису посебно истраживани и о њима се само фрагментарно говори у оквиру других тема, као што је народно одевање, феномен брака и породице, а помињу се и у архивској грађи. Колико су брак и свадбени обичаји који му претходе битна категорија друштвеног живота, потврђује и податак да је у Ваљевоу 1890. године основано Друштво за свадбарину и посмртнину. Одсек за свадбарину имао је 1771 члана и били су активни до 1901. године. Друштво су чинили углед-

ни Ваљевци, трговци, чиновници и занатлије, а трудили су се да приходи друштва буду што већи како би чланови могли да добију премије. Етнолошка збирка Народног музеја Ваљево поседује скроман фонд предмета и фотографија са овом темом. Све то је био довољан разлог да се започне истраживање и прикупи нова теренска грађа, али и предмети и фотографије који су обогатили етнолошку збирку музеја.

Припрема свадбе

Свадбени обичаји обилују низом припремних радњи са веома израженим актерима и њиховим функцијама, а многи од њих су се задржали и до наших дана и међусобно се преплићу, било да је реч о сеоској или градској средини. Зато ћемо о сеоским и градским обичајима говорити паралелно.

Свадби претходи договор између две породице. Некада су у овим договорима веома важну улогу имале проводације. Биле су то често жене из ширег породичног круга. Њихова улога је била да се распитују да ли би девојка пошла за одређеног момка, којега би оне хвалиле исто као и његову породицу. Након тога, следио би ближи договор породица, који се у народу означавао као „питање“, а потом просидба, када се девојци давало „обележје“, што је некад била ниска дуката. На просидби су се породице договарале када ће прстеновати девојку.

Након свих договора у девојачком дому уследио би испит-испитно, што је било регулисано поменутиим Грађанским законом, а тим поводом позивани су и гости. Данас се овом сегменту свадбених обичаја поклања много мање пажње и обавља се у најужем породичном кругу.

Слика 1. Позивница за веридбу, Ваљево 1926. година (НМВ инв. бр. 1515)

Од средине 19. века и првим деценијама 20. века, у српској штампи био је веома распрострањен обичај оглашавања веридби и венчања. Угледни Ваљевци огласе овакве врсте објављивали су у листу *Глас Ваљева*. Поред оглашавања у новинама, градске породице су за веридбу слале и позивнице. Израђиване су од картона малог формата, као дволисница, често украшене штампаним мотивом гранчице и цветића. На предњој страни је датум и нат-

пис *Верени*, а на унутрашњим странама, са леве стране, пише када и где која породица прима честитање, а са десне стране ко се верио, занимање и одакле је. Током истраживања музеј је добио на поклон 11 оваквих позивница а изванредан број је само скениран.

Сви сегменти припреме венчања и свадбеног церемонијала обележени су међусобном разменом поклона: јабука, новац, погача, накит и одевни предмети (чарапе, кошуље, либада, памуклија). Некада је сеоска одећа младе и младожење била само свечаније одело уз које је невеста стављала вео преко лица, међутим, у литератури има помена да су младе у ваљевском крају носиле „смиљевац“ (венац од миришљавог цвећа а понајвише смиља) који се изобичајио од 60-тих година 19. века). Градски утицаји у сеоском одевању најпре су се видели у одећи младе, па између два светска рата младе носе „вал“ и венац, свечанију ношњу а појављују се и беле венчанице. Венчана одела су увек пратила модне токове, али су била условљена и имовинским стањем породице. Бројне фотографије прикупљене за потребе ове изложбе сведоче о томе. Богате ваљевске породице, између два светска рата, наручивале су раскошне венчанице у Београду, а оне друге шиле су ваљевске снајдерке.

Данас невесту при просидби дарују накитом а венчаницу јој по њеном избору купују свекар и свекрва. Као и у прошлости, невеста је и данас у обавези да припреми поклоне за свекра, свекрву, девера, кума и старог свата коме се посебно придаје значај у сеоској средини.

Припрема за свадбу почиње позивањем на свадбу. У прошлости су младожењин отац или брат позивали госте на свадбу са чутуром која се напуни ракијом, закити цвећем, новцем и пешкиром. У свакој се кући отпије гутљај, затим се доспе мало ракије а онда се чутура дарује.

Имућније, пре свега градске породице, позивање на свадбу обављале су путем штампаних позивница. Веома често се на ове штампане позивнице руком допише позив „и на ручак“ само за најближе сроднике и пријатеље.

Вести о венчању саопштаване су у *Српским новинама*, чему нису одолеле ни ваљевске породице, обавештавајући о том чину у, већ поменутом, *Гласу Ваљева*. Овом обичају прибегавали су многи угледни грађани: чиновници, свештеници, занатлије и трговци.

Од средине 20. века оба начина позивања на свадбу била су готово равноправно заступљена, па је обичај позивања на свадбу позивницом био веома присутан и у сеоској средини, поготово од 80-тих година 20. века.

Према народном веровању, позивање на свадбу се обавља одређеним редом, што најбоље илуструје јасну хијерархију гостију на свадби. Прво се позива кум (у прошлости се веома поштовало старо кумство, а у новије време то може бити и добар пријатељ) и стари сват (младожењин ујак), а онда и остали гости. Стари сват руководи свадбом и њега сви слушају. Следећи по важности на свадби је девер, којих је у прошлости било два (а данас један). То је најчешће брат или сестра од младожење (могу бити рођени или из фамилије) чија је обавеза да младој донесе ципеле, а негде је до-

носио и целу преобуку и прстен. Међутим, да би девер ушао код младе, коју чувају њени рођаци, морао је да плати (да је на симболичан начин откупи). Следећи по важности је чауш, а затим барјактар, који носи кумовски и старосватски барјак. Барјак се некада носио на коњу, а у новије време у аутомобилу. Међутим, чауш је у ваљевском крају све ређа појава.

Свадбени церемонијал

Након што се обаве све припреме за свадбу, следио је одлазак по младу, венчање, долазак у младожењину кућу и свадбено весеље. Сви ови елементи старих обичаја присутни су и данас, а нарочито у сеоским срединама. Сватови се скупљају у младожењином дворишту, где буду дочекани са храном и пићем, а онда их девојке заките рузмарином са десне стране ревера (а са леве стране их ките код младе). Кићење сватова рузмарином је опште распрострањен обичај, па се сматра да је то цвеће које сватове штити од урока због јаког мириса. У прошлости су струкови рузмарина били изузетно велики. Поред рузмарина, стављане су и беле марамице, а у граду украси и гранчице које су израђивале модискиње. Између два светска рата у Ваљеву је радила Марица Аранђеловић, која је у *Гласу Ваљева* оглашавала своју робу, пре свега шешире и украсе за шешире.

Данас су украси за кићење сватова опште распрострањени и у граду и у селу и веома су маштовити, од једноставне тробојне траке, преко разнобојних цветића од трака и перлица. „Највећи и најлепши венац ставља се на капију дворишта и главни циљ му је да заједно са осталим венцима заштити весеље, младу и младожењу, као и све сватове од урока и чини.“ Ови венци су веома упечатљиви и данас, како у селу, тако и у граду. Некада су сватови долазили запрежним колима, фијакерима, а у новије време аутомобилима, па су и њихова превозна средства кићена.

Младожењу, кад пође по младу, из куће изводи брат, а одреди се и вичан стрелац који ће да гађа јабуку на улазу у младино двориште, окачену високо на мотки. Јабука је симбол здравља, плодности, лепоте, брачног заједништва и веома је заступљена у свадбеним обичајима. Када је прихвати на прошевини, то је знак да је девојка пристала на брак. Са јабуком су у неким крајевима позивали на свадбу, а гађањем јабуке младожења показује своју спремност и способност за брачни живот. Већ смо поменули да је у свадбеним обичајима веома заступљено даривање које је обострано. Дарови се доносе при доласку по младу, али и млада и њена породица дарују приспеле сватове. У ваљевском крају свекар тада доноси три хлеба (погаче), печено јагње и балон вина које прикаже на столу и „извикује“. У ваљевским селима младаина мајка спреми и да младожењи „испитно“, а чини га непаран

број одевних предмета, пре свега чарапе, мајица и кошуља. Пре свадбе купе се поклони за свекра, свекрву и остале укућане, кума и старог свата.

Према народном обичају, младу из куће изводи брат. Девер је дарује ципелама а млада му везује пешкир, потом је преузима и симболично откупљује. Када млада полази из родитељског дома, испраћају је на различите начине, за шта су везана многа народна веровања. У неким ваљевским селима верује се да млада треба да попије воду и шећер и ту чашу разбије, при поласку из куће не треба да се окреће или, пак, када пође из куће треба да опали пушка а да она након тога пређе преко ње. Након венчања (грађанског или црквеног) долази се у младожењину кућу. Када свадба долази, зет „узима муштулук“. У ваљевском крају се тим поводом припрема „ћевап“ (то су комади меса који се нанижу на велики прут), свекрва зета огрне ћebetом, послужи слатком а он узима „ћевап“ и излази на раскршће да дочека госте. Ови обичаји су и данас веома живи у ваљевским селима.

У новом дому млада добије сито у којем је зоб и она га баца преко куће, а затим јој у руке дају накољче. Накољче је према народном веровању требало да буде мушко дете, чиме се изражава жеља да се рађају мушка деца. Млада га подиже и дарује му торбицу у којој су дарови (пре свега одевни предмети, јабука, а у новије време књига и школски прибор). Подизање накољчета је у прошлости било познато и у градској и у сеоској средини, међутим, у новије време у улози накољчета појављују се и женска деца, па се на тај начин његова првобитна функција губи. На самом уласку у кућу, млада од свекрве добија два хлеба које ставља под мишке и две флаше вина. Хлеб је, према народном веровању, симбол изобиља и благостања али и „обредни дар“, док је вино симбол здравља и живота. Овај обичај је такође био присутан и у сеоској и у градској средини. Бројне свадбене фотографије које смо прегледали током истраживања, потврђују присутност обичаја у градској и сеоској средини, некад и сад.

У ваљевским селима постојао је обичај да се поклони, који се доносе младенцима, стављају на сто. У новије време, одреди се неко ко прима поклоне и о томе води писмену евиденцију, како би се адекватан поклон могао узвратити. На свадбу се доноси све што треба за кућу: посуђе, постељина, а у новије време и електрични уређаји за домаћинство. Неретко се дешавало да се поклони дуплирају. У имућнијим градским породицама, између два светска рата, али и касније, доносили су се предмети за домаћинство од сребра и кристала, лампе и уметничке слике. У *Гласу Ваљева*, између два рата, могу се наћи огласи у којима трговци препоручују увозну робу погодну за поклон младенцима.

Још један занимљив обичај у неким ваљевским селима задржао се до наших дана, а познат је као „иглари“. Увече, на дан свадбе, са младине стране долазе млађи сродници и доносе у корпици започето плетиво и игле, које је спремила њена мајка. Плетиво убаце младој у крило и при томе ћуте. Она га затим брзо „изручи“ из крила, јер се веровало да ће јој на тај начин бити обезбеђен лак порођај. После тога, млада их послужи, а онда излазе из куће

и придружују се весељу. Свадбено весеље је трајало два до три дана, не само у селу, него и у граду, а приређивале су се играчке.

Други дан свадбе, када долазе пријатељи, у ваљевском крају, унесе се цела засађена шљива, „шљивић“. У селима око Осечине обичај је присутан и у новије време. Млада поведе коло и онда се други хватају и ките шљиву новцем. Свекрва стави млади кецељу и онда зет (од младожењине сестре муж) стреса новац са шљиве младој у кецељу. Одело је битан статусни симбол, па се тако у ваљевском крају након венчања младој жени опасује задња прегача (кецеља). У овом крају су жене у прошлости, након удаје, убрађивале главу тј. стављале конђу и убрадачу (у Подгорини одмах, а у Колубари и Тамнави неколико месеци након удаје). Улогу статусног симбола имао је и накит, прстен пре свега. Пријатељи (младини родитељи) доносе овна са што већим роговима и погачу, а младин отац ставља вино у чашу у којој је дукат и зет га испија. Све ово може да се организује и првог дана свадбе, а поготово у новије време када се припремају заједничке свадбе.

Девојачка спрема и мираз

Незаобилазни елемент традиционалних свадбених обичаја је девојачка спрема и мираз. О девојачкој спреми се некада доста водило рачуна и чим се девојчица задевојчи почињу припреме. Поред девојке, у том послу јој најчешће помаже мајка која јој тка ћилиме. Девојачка спрема је подразумевала постељину (поњаве, губере, јастуке, чаршаве, ћилиме) за младе супружнике и неколико преобука. Милена Гачић из Осечине, причала нам је да је, када се удала 1955. године, донела у спреми десет ћилима, ткане чаршаве, јоргане који су прављени у Шапцу, а као гарнитуру: нецани прекривач за брачни кревет, столњак са хекланом чипком и драперије које је сама радила. Спрема је зависила од имовинског стања породице, па је понегде био обичај да се са спремом да и нешто стоке и делови намештаја. Родитељи с најчешће девојци куповали спаваћу собу и неопходан кућни текстил.

Пре свадбе се коњским колима „ишло по дар“, а ако је неко био близу, ишло се и са воловима. На коње се ставе прапорци и заките се. Према народном праву, спрему је жена могла да изузме ако би дошло до деобе породице. Девојачка спрема је и данас саставни део свадбених обичаја, о чему су нам посведочили и казивачи на терену.

Истражујући ову тему, имали смо увид у признаницу на комаду папира из јануара 1907. године, написана између адвоката Михаила Јевтића и његове таште Љ. Н. Јовановићеве, у којем она каже да је на име мираза за кћерку Цвету остала дужна и да ће дуг исплатити до 1. септембра текуће године „са интересом од данас“. Реч је о познатој ваљевској породици Јевтић,

чију заоставштину данас чувају потомци, породица Бабић, позната као велики дародавац ваљевског музеја. На истом комаду папира је и његов (зетов) потпис од 19. маја 1907. године: „По овој признаници примио сам пет стотина динара.“

Међутим, о овоме сведочи и Уговор до којег смо дошли, а који је написао и у Среском суду оверио 1940. године опанчар Андрија Перуничкић из Ваљева. Поводом удаје његове кћерке Ружице за ваљевског казанцију Драгишу Секулића, Перуничкић каже: „Све напред побројане ствари дао сам мојој ћерци Ружици као мираз бесплатно и оне се имају у смислу параграфа 768 грађ. закона сматрати као дарови и она једино има права са њима и нико више, без њеног пристанка и одобрења.

Ове ствари вреде 7.000 седам хиљада динара. Ово писмо издајем мојој ћерци Ружици, потврђено код надлежног Среског Суда.

26. јануара 1940.“

Свадбене и венчане фотографије као документ

Венчани и свадбени обичаји важан су друштвени догађај који су налазили своје место у медијима карактеристичним за одређену епоху. Један од најизражајнијих медија свакако је фотографија. Бележећи друштвени живот свог времена, фотографија је постала вредно сведочанство и документ. Ново српско друштво, створено у првим деценијама 19. века, у многоме је пратило европске трендове, па је и фотографија била веран пратилац свих друштвених дешавања. Између два светска рата, фотографи су бележили све важне догађаје из привредног, друштвеног и културног живота ваљевског краја. Венчане и свадбене церемоније бележили су бројни ваљевски фотографи и управо те фотографије постају вредан извор информација. Током истраживања имали смо увид у велики број фотографија које се чувају у породичним албумима. Неке од њих су поклоњене музеју на чување а већи број смо скенирали за потребе истраживања. Захваљујући фотографијама, могуће је хронолошки пратити свадбене и венчане обичаје и модне трендове у ваљевском крају од краја 19. века па до наших дана.

Фотографије настале крајем 19. и првим деценијама 20. века показују нам раскошне беле венчанице са дугим велом којима нису одолеле ни ваљевске невесте. Нова грађанска класа користила је услуге новоприспелих занатлија кројача и модискиња, пратила модне часописе, куповала материјале, хаљине и одела из европских модних центара. Венчана одела и хаљине представљали су посебан изазов за стилисте тог времена, о чему

сведочи и венчаница Миле Јевтић која се чува у етнолошкој збирци Народног музеја у Ваљевоу.

Слика 2. Венчаница Миле Јевтић, Ваљево 1935. (НМВ ин.бр. Е 1219)

На венчаним фотографијама из првих деценија 20. века јасно се види преплитање сеоских и градских елемената у одевању и обичајима. У серији фотографија из овог периода, истиче се живописна фотографија младеца Милана и Милојке Пантић из Горића, венчани 1909. године. Управо на тој фотографији могу се видети све специфичности ваљевске мушке и женске народне ношње као што су шубара и конђа али и европски модни утицаји који полако долазе и постају доминатни 30-тих година 20. века. О томе сведочи венчана фотографија његовог сина Радослава Пантића из 1933. године.

Слика 3. Свадба Милојка Пантића из Горића (Ваљево), 1909. година

Прихватање европских модних трендова у одевању невесте али и поштовање традиције, документује венчана фотографија из 1935. године на којој је Негосава Гођевац у раскошној белој венчаници и младожења у народном оделу. Поштовање старих обичаја у градској средини забележено је на фотографији снимљеној 1938. године у Убу, на којој невеста у нови дом улази са хлебовима и флашама вина у рукама.

Слика 4. Младенци Негосава Гођевац и Михаило Исидоровић, Ваљево 1934.

Слика 5. Млада са хлебовима и вином, младенци Мирко и Бранка Кесић, Уб 1938.

Венчане и свадбене фотографије из друге половине 20. века пружиле су веома много података, поготово што су многе сфере живота, приватног и друштвеног, недовољно истражене. Живот ваљевског краја током 50-тих и 60-тих година 20. века пратио је опште токове у земљи која се полако опорављала од последица Другог светског рата. Привреда је напредовала, а оптимизам је био свугде присутан. Нова идеологија која је потенцирала скромност и практичност „радног човека“, осећала се у свим сферама живота. Међутим, постепеним ширењем масовних средстава комуникације, модни трендови крајем 60-тих година долазе и на наше просторе. Томе су допринели филмови, музички фестивали и модни часописи који пристижу из Европе, али и отворање граница и могућност да грађани путују.

Свадбени церемонијали су у то време били веома скромни у кругу породице. Неретко, младенци су облачили само свечаније одело са скромним обележјем. Најчешће је то цвет у коси и букет цвећа у руци невесте и цветови на реверима младеца.

Слика 6. Младенци Савић, Ваљево, 1952.

Слика 7. Миролуб и Љубинка Лазић, Ваљево, 1957.

Од средине 60-их година све чешће се шију венчанице, најпре краће а потом и дуге које прате линију тела. Мода венчаница у пастелним бојама а потом само белих, временом постаје све присутнија. У Ваљеву су се крајем 60-тих година издвојиле две кројачке радње које су постале препознатљиве по изради венчаница. Једну је водила Љубица Винш а другу Светислав Стаменић. Након смрти, радњу је наставила да води његова супруга Вида.

Свадбене церемоније у наредним деценијама све су раскошније. Убрзани начин живота, различити модни трендови, и истицање економског статуса, налазе своје место и у свадбеним обичајима ваљевског краја, па је потреба за гламуром све је присутнија.

Заборављени и потиснути народни свадбени обичаји од краја 80-их година све више улазе у моду и у градској средини и присутни су и до наших дана. Колор фотографија, фото албуми са свадбеним фотографијама које прате цео ток свадбе, музичке жеље на локалном радију и видео записи венчања и свадбеног веселја, обележиће последње деценије 20. века.

Слика 8. Милева Драгојловић са накоњчетом и свекром, Бранковина, 1986.

Слика 9. Милева Драгојловић баца сито у новом дому, Бранковина, 1986.